

УДК 911.3:33

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ГЕОГРАФІЇ ЗВ'ЯЗКУ У СТРУКТУРІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Д. Фігурний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Схарактеризовано місце зв'язку в національному господарстві України. Проаналізовано головні підходи до визначення місця географії зв'язку в структурі суспільної географії. Обґрунтовано власне розуміння місця географії зв'язку в системі суспільно-географічних наук.

Ключові слова: сфера зв'язку, суспільна географія, географія зв'язку.

Стрибокподібний розвиток у сфері зв'язку та, зокрема, телекомунікацій на світових і вітчизняних теренах цілком об'єктивно зумовлює адекватний розвиток технічних і гуманітарних наук, що спрямовані на науково-технічний прогрес. Саме тому сьогодні починає розвиватися географія зв'язку, оскільки це відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства.

Визначенню місця географії зв'язку приділяють недостатню увагу в українській суспільній географії. Серед нечисленних публікацій виділяється стаття проф. О. Шаблія, присвячена аналізу системи комунікаційної структури. На думку вченого, сполучення характеризують не тільки наявністю, а й якістю, формою (споживчою вартістю) предмета переміщення (у загальному вигляді можна виділяти три форми предмета переміщення: речовину, енергію, інформацію). Тому в історичному (генетичному) розвитку деякі види сполучень за якістю і формою переходять від транспорту до зв'язку і ліній електропередач. Наприклад, замість енергоносіїв (вугілля, нафти, газу), які переміщують транспортом загального користування, електроенергію переміщують за допомогою ліній електропередач, а замість переміщення людей як одиничних носіїв інформації, передають інформацію за допомогою спеціальних технічних засобів. У системі комунікаційної інфраструктури транспорт частково заміщують зв'язком або електронним транспортом [6]. Отже, йшлося не тільки про зростання ролі зв'язку, а й про можливе виокремлення в самостійну дисципліну географії зв'язку.

Ми мали на меті проаналізувати методологічні підходи відомих сучасних українських учених економіко-соціогеографів до визначення місця географії зв'язку в структурі суспільної географії.

Географія зв'язку є суспільно-географічною наукою, яка вивчає геопросторову організацію інформаційного обміну. Предмет географії зв'язку – геопросторова (територіальна) організація мереж, зайнятості, доходів у галузі зв'язку тощо.

Під мережею зв'язку треба розуміти сукупність засобів та споруд зв'язку, об'єднаних у єдиному технологічному процесі для забезпечення інформаційного обміну. Засоби зв'язку – це технічне обладнання, яке використовують для організації

зв'язку. Споруди зв'язку – будівлі, вежі, антени, повітряні й кабельні лінії, проміжні та кінцеві пристрої ліній зв'язку, поштові шафи та інші пристрої, які застосовують для організації поштового або електричного зв'язку. Виділяють два головні напрями зв'язку:

- поштовий зв'язок – приймання, обробка, перевезення та доставлення письмових відправлень, матеріальних цінностей, виконання доручень фізичних та юридичних осіб щодо грошових переказів, банківських операцій;
- електричний зв'язок – передавання, випромінювання або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого типу по радіо, провідних, оптичних або інших електромагнітних система [2].

Місце зв'язку та пошти в національному господарстві визначає класифікація видів економічної діяльності України, що схематично зображено на рис. 1.

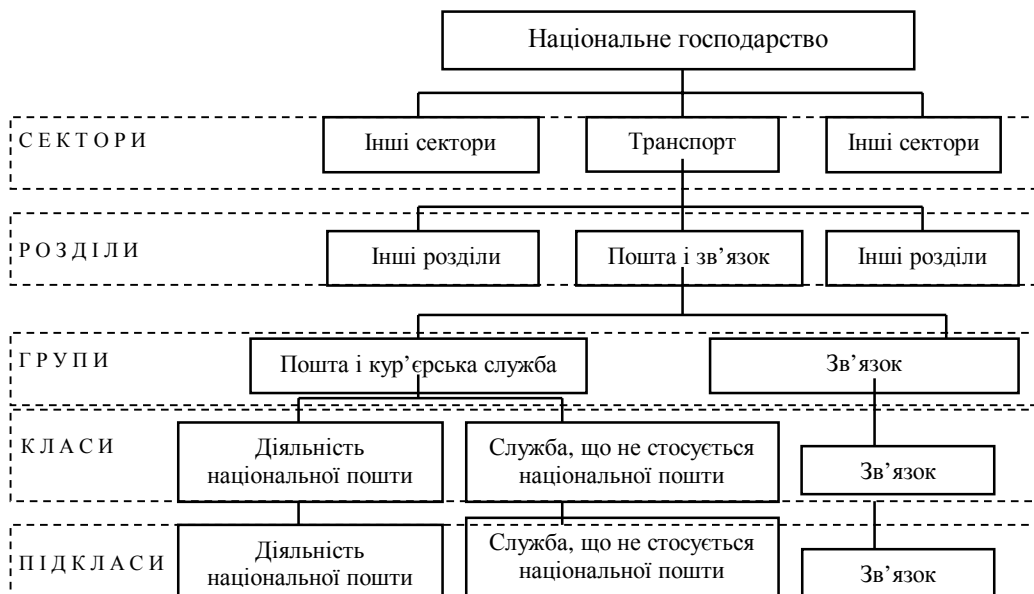

Рис. 1. Місце зв'язку в національному господарстві України [3].

У випадку розгляду місця географії зв'язку в системі суспільно-географічних наук доцільно проаналізувати найпоширеніші систематики суспільної географії. Суспільна географія має складну структуру наукових знань відповідно до різних видів і форм життєдіяльності суспільства та загальних вимог. Відомі детальні систематики суспільно-

географічних дисциплін розробили: О. Шаблій, М. Пістун, О. Топчієв, А. Голиков, Я. Олійник, А. Степаненко та ін.

Професор О. Шаблій у структурі суспільної географії виділив її теоретичне ядро – загальну теорію суспільної географії. Далі у структурі суспільної географії виділяють чотири блоки (підсистеми) головних дисциплін (географія населення, соціальна географія, економічна географія та політична географія), два блоки допоміжних дисциплін і групу суміжних дисциплін. У блоках розрізняють галузеві та просторові групи наукових дисциплін. Серед галузевих дисциплін у блоці економічної географії в

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ . . .

414

окрему дисципліну виділяють географію транспорту і зв'язку. О. Шаблій наголосив, що географія транспорту охоплює і географію зв'язку, дехто називає її географією комунікацій [7].

О. Топчієв у структурі суспільної географії розрізнив її теоретичне ядро – загальну теорію суспільної географії. У класифікації він визначив групу допоміжних дисциплін (I); головні дисципліни, до яких належать: географія населення (II), соціальна географія (III), економічна географія (IV) та політична географія (V); групу суміжних дисциплін (VI). Головні дисципліни суспільно-географічних наук розділені на галузеві та регіональні дисципліни. Географія транспорту та зв'язку в цій структурі суспільної географії входить у блок головних дисциплін, а зокрема – до економічної географії і є галузевою [5].

Як бачимо О. Шаблій та О. Топчієв географію зв'язку в окрему дисципліну не виділяють, а об'єднують її з географією транспорту.

В економічній географії галузеві науки представлені географією населення, географією природних ресурсів та умов, географією господарства, географією інфраструктури та їхніми підгалуззями. Соціальна географія об'єднує такі блоки: комплексні науки, галузєво-комплексні науки, регіональні науки. В цій класифікації в окрему дисципліну виділена географія транспорту в блоці географії господарства. У характеристиці географії транспорту не згадано, що ця дисципліна об'єднана з географією зв'язку чи географією зв'язку потрібно виділяти в окрему науку. В описі географії інфраструктури А. Голиков, Я. Олійник, А. Степаненко зачислили до окремої групи інформаційну інфраструктуру, яка охоплює електрозв'язок, інформаційне обслуговування та інформаційну техніку, однак географію зв'язку в окрему науку не виділяють [1].

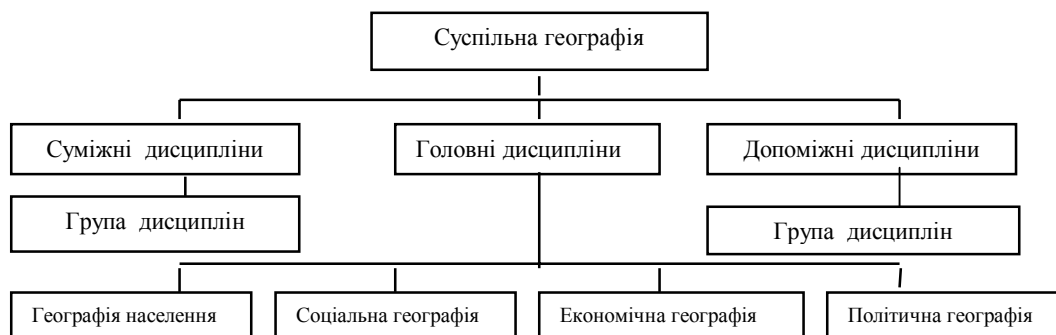

Рис. 2. Місце географії зв'язку в системі суспільної географії.

М. Пістун навів дві класифікації за повнотою відображення змісту (функціонально-генетичний принцип) та за співвідношенням методів дослідження, які використовують.

415

Д. Фігурний

За повнотою відображення змісту суспільну географію поділяють на загальні дисципліни, економіко-географічні (галузеві та регіональні), соціально-географічні (галузеві та регіональні), політико-географічні, управлінсько-географічні, інфраструктурно-географічні тощо. Аналітичні дослідження, на думку М. Пістуна, диференціювали суспільну географію, наслідком чого є сучасна система її аналітичних (галузевих) дисциплін: географія природних ресурсів, географія населення і розселення, географія промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі (внутрішньої та зовнішньої), послуг, будівництва (будівельної індустрії), зв'язку тощо. В цій класифікації М. Пістун виділив географію зв'язку в окрему дисципліну [4].

Як бачимо з наведених вище систематик, під впливом інформаційного суспільства географія зв'язку відокремиться в самостійну дисципліну, її місце в системі суспільної географії показане на рис. 2.

Отже, зв'язок має свої особливості, що суттєво відрізняє його від транспорту, зокрема, за формою комунікації або за предметом переміщення; швидкістю переміщення тощо. Про часткове заміщення транспорту зв'язком та зростання ролі зв'язку в системі комунікацій О. Шаблій передбачав ще в 1976 р. у праці [6]. Тому логічно, що під впливом інформаційного суспільства з комунікаційної географії потрібно відокремити географію зв'язку.

1. Голиков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.

2. Закон України “Про зв'язок” // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 20.

3. Класифікація видів економічної діяльності. – К.: Держстандарт України, 1996. – С. 138–148.

4. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – 232 с.

5. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.

6. Шаблій О. Транспорт як підсистема виробничої інфраструктури // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 1976. – Вип. 10. – С. 75–79.

7. Шаблій О. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: ЛНУ, 2001. – 744 с.

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE PLACE OF COMMUNICATION GEOGRAPHY IN
THE STRUCTURE OF SOCIAL GEOGRAPHY**

D. Fihyrnyy

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 4, UA – 79 000 Lviv, Ukraine*

The article characterizes the place of communication sphere in the national economy of Ukraine. It analyses the main approaches for the determination of the place of communication geography in the structure of human geography. The authors ground their own understanding of the place of communication geography in the system of human geographical sciences.

Key words: communication sphere, human geography, communication geography.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2005

Прийнята до друку 30.09.2005

УДК 551.4

**МОРФОМЕТРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛЬЄФУ ПІВДЕННОЇ ЧАСТИНИ
МЕЖИРІЧЧЯ ПРУТУ–БИСТРИЦІ-НАДВІРНЯНСЬКОЇ****А. Харатин***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

За морфометричними показниками (площа гірських масивів, густина горизонтального розчленування, глибина вертикального розчленування, крутість схилів) детально схарактеризовано рельєф південної частини межиріччя Пруту–Бистриці–Надвірнянської. Аналіз морфометричних показників свідчить про домінування у межах межиріччя середньогірного рельєфу, який є передумовою прояву і поширення спектра морфодинамічних процесів, характерних для Скибових Горганів.

Ключові слова: межиріччя, площа, морфометричні показники, Скибові Горгани.

Південна частина межиріччя Пруту–Бистриці–Надвірнянської, розташована у Скибових Горганах, є одним з найвищих підрайонів у Зовнішніх Українських Карпатах [1, 5].

Ми мали на меті детально схарактеризувати морфометричні особливості рельєфу південної частини межиріччя Пруту–Бистриці–Надвірнянської, який є головною передумовою прояву і поширення морфодинамічних процесів. Для цього складено серію морфометричних карт: глибини вертикального розчленування, густоти горизонтального розчленування, крутості земної поверхні на базі топографічних карт масштабу 1:50 000. Під час складання морфометричних карт використано загальноприйняті методики [2–4]. Карти глибини вертикального і горизонтального розчленування рельєфу досліджуваного межиріччя виконано методом картограм, у яких морфометричні показники визначали у межах квадратів координатної сітки площею 1 км².

Нижче наведемо характеристику особливостей рельєфу південної частини межиріччя Пруту–Бистриці–Надвірнянської за такими показниками: площа гірських масивів, густина горизонтального розчленування, глибина вертикального розчленування і крутість схилів.

Загальна площа досліджуваного межиріччя становить близько 458 км². У його межах виділяють декілька масивних гірських хребтів, які добре простежуються у рельєфі. Найвищим та найбільшим за площею є масив гори Довбушанки. Його площа становить близько 105 км², абсолютні висоти перевищують 1 700 м, зокрема, г. Довбушанка досягає 1 755 м н. р. м.

Другим за висотою є гірський хребет з вершинами Синяк (1 665 м) та Хом'як (1 542 м). Його площа становить близько 100 км².

У рельєфі також добре виділений хребет Явірник. Площа його дещо менша від двох

згаданих вище масивів і становить близько 80 км^2 . Найвища вершина хребта – гора Явірник-Горган, досягає висоти 1 467 м.

Решта території межиріччя Пруту–Бистриці-Надвірнянської займають невеликі масиви площею до 25 км^2 , які досягають абсолютних висот 1 350–1 420 м.

Загальна довжина річкової мережі у південній частині межиріччя Пруту–Бистриці-Надвірнянської становить 358,3 км, середнє значення густоти горизонтального розчленування – $1,13 \text{ км/км}^2$. У різних гірських масивах межиріччя значення горизонтального розчленування різне.

У масиві Довбушанки на схилах різної експозиції простежується різна густота розчленування. Схил південно-західної експозиції має значні показники горизонтального розчленування, найбільше – $3,4 \text{ км/км}^2$ (витоки р. Пікун). Узагалі цей схил неоднорідний: для західної частини схилу характерні показники горизонтального розчленування до 2 км/км^2 , а для східної частини – понад 2 км/км^2 . Північно-східний схил масиву Довбушанки має дещо менші показники, здебільшого вони досягають $1,5 \text{ км/км}^2$, а у східній частині (долина р. Федоцил) – понад 2 км/км^2 (рис. 1). Загалом на привершинних ділянках гірського масиву зафіксовано найменші показники, а у середній частині схилів, де беруть початок і числені річки, – найбільші. В басейні р. Черник найбільший показник горизонтального розчленування становить $3,4 \text{ км/км}^2$, а найменший – 2 км/км^2 в середній течії головного потоку. У притоках р. Черник показники горизонтального розчленування досягають $1,5 \text{ км/км}^2$, у більшості це праві притоки, що стікають з масиву г. Козя.

Басейн р. Сітний має дещо меншу густоту розчленування – до $2,5 \text{ км/км}^2$.

У західній частині досліджуваного району трапляються ділянки, які є слабо розчленованими, показники горизонтального розчленування наближаються до $0,1 \text{ км/км}^2$. Це, зокрема, ділянки, що відповідають гребеням хребтів.

На картограмі горизонтального розчленування у рельєфі виразно виділене верхів'я р. Зубрівка, густота розчленування якого дорівнює $2,5\text{--}3,0 \text{ км/км}^2$, а нижче за течією показник розчленування різко зменшується до $2\text{--}1 \text{ км/км}^2$.

У східній частині досліджуваного межиріччя густота розчленування менша порівняно з західною. Південно-західний схил масиву Синяк–Хом'як найбільше розчленований у західній частині. Тут показники горизонтального розчленування досягають 3 км/км^2 . В середньому значення коливається в межах $2,0\text{--}2,4 \text{ км/км}^2$. У східній частині південно-західного схилу показники менші й становлять $1,2 \text{ км/км}^2$.

У долині р. Женець густота горизонтального розчленування становить близько $2,3 \text{ км/км}^2$, тільки у верхів'ях річок вона збільшується до $3,1 \text{ км/км}^2$. Долина р. Зелениця менше розчленована, значення горизонтального розчленування близькі до $1,6 \text{ км/км}^2$.

На північно-східному схилі хребта Явірник значення густоти горизонтального розчленування досягають 3 км/км^2 тільки у верхів'ї р. Жонки та в середній течії р. Чепелів. У басейнах решти річок значення густоти горизонтального розчленування близькі до 2 км/км^2 .

Загалом південна частина межиріччя Пруту–Бистриці-Надвірнянської має однакову густоту розчленування. Звичайно більша густота розчленування у західній частині межиріч-

Рис. 1. Горизонтальне розчленування південної частини межиріччя Прута–Бистриці Надвірнянської: 1 – 0–1; 2 – 1–2; 3 – 2–3; 4 – 3 і >.

чя, оскільки там більші абсолютні висоти. На картограмі густоти розчленування добре виділені вершинні та привершинні ділянки, де густина розчленування досягає максимум 1 км/км^2 . Уздовж долини головних річок горизонтальне розчленування досягає 2 км/км^2 , а на звивистих ділянках і територіях, де у річки впадають кілька більших приток, зростає до 3 км/км^2 .

Середнє значення глибини вертикального розчленування на всій території досліджуваного межиріччя становить 294 м/км^2 . Найбільшим перевищенням є показник 560 м/км^2 , зафіксований на північно-східному схилі г. Козя. У західній частині межиріччя простежено більші значення глибини вертикального розчленування, ніж у східній.

У масиві Довбушанка показник глибини вертикального розчленування коливається від 200 до 540 м/км^2 . На привершинних ділянках значення близькі до 500 м/км^2 , а в середній та нижній частині схилів дещо менші й становлять $250\text{--}300 \text{ м/км}^2$. Ще однією особливістю є те, що на північно-східному схилі масиву зареєстровано більші значення глибини розчленування, ніж на південно-західному схилі (рис. 2).

У масиві г. Велика перевищення в північній частині становлять $350\text{--}406 \text{ м/км}^2$, а в південній – $325\text{--}370 \text{ м/км}^2$. У масиві г. Козя, схили, що спускаються до долини р. Черник, мають більші показники вертикального розчленування, ніж ті, що сходять до річки Сітний, – відповідно, до 400 та до 350 м/км^2 . У масиві г. Товстої показники глибини розчленування досягають 407 м/км^2 і в середньому для всього масиву коливаються в межах $310\text{--}390 \text{ м/км}^2$.

На хребті Синяк–Хом'як показники глибини розчленування коливаються від 350 до 400 м/км^2 , на деяких схилах перевищують 400 м/км^2 , навіть досягаючи значення 500 м/км^2 (південно-східний схил г. Хом'як). У районі г. Гребля показники вертикального розчленування становлять $300\text{--}360 \text{ м/км}^2$, на південно-західному схилі хребта і в нижній частині схилів – $220\text{--}260 \text{ м/км}^2$, а на північно-східному схилі – 380 м/км^2 .

На хребті Явірник найбільше значення вертикального розчленування становить 520 м/км^2 (південно-західний схил), місцями – $400\text{--}450 \text{ м/км}^2$, найпоширеніші – від 250 до 400 м/км^2 , на північно-східних відрогів хребта – близько 250 м/км^2 .

По периферії межиріччя Пруту–Бистриці–Надвірнянської в долинах великих річок, значення вертикального розчленування зменшуються до десятків метрів. Це пов'язано з тим, що долини річок широкі, тому це перевищення на одиницю площі незначне.

Оскільки територія досліджуваного межиріччя розташована у гірській місцевості, то *крутість схилів* тут досить велика. Середня крутість схилів у межах межиріччя, головно, коливається від 30 до 40° . Звичайно є території, де вона зменшується до 2° , а також, ділянки, схили на яких мають 80° .

У масиві г. Довбушанки середні значення крутості схилів коливаються від 35 до 45° , у пригребневих і привершинних ділянках досягають 50° (г. Козигора). Такі ж значення крутості схилів і на ділянках, що відповідають витокам річок. У нижній частині схилів масиву, залежно від умов залягання та літології геологічних світ, крутість схилів або збільшується до 40° (якщо середина схилу складена твердішими породами), або зменшується до 15° (якщо нижня частина складена м'якішими породами). У верхній частині північно-східного схилу г. Довбушанки крутість схилу досягає 70° і більше.

У масиві г. Великої крутість схилів досить значна – до 45° , оскільки ця територія скла-

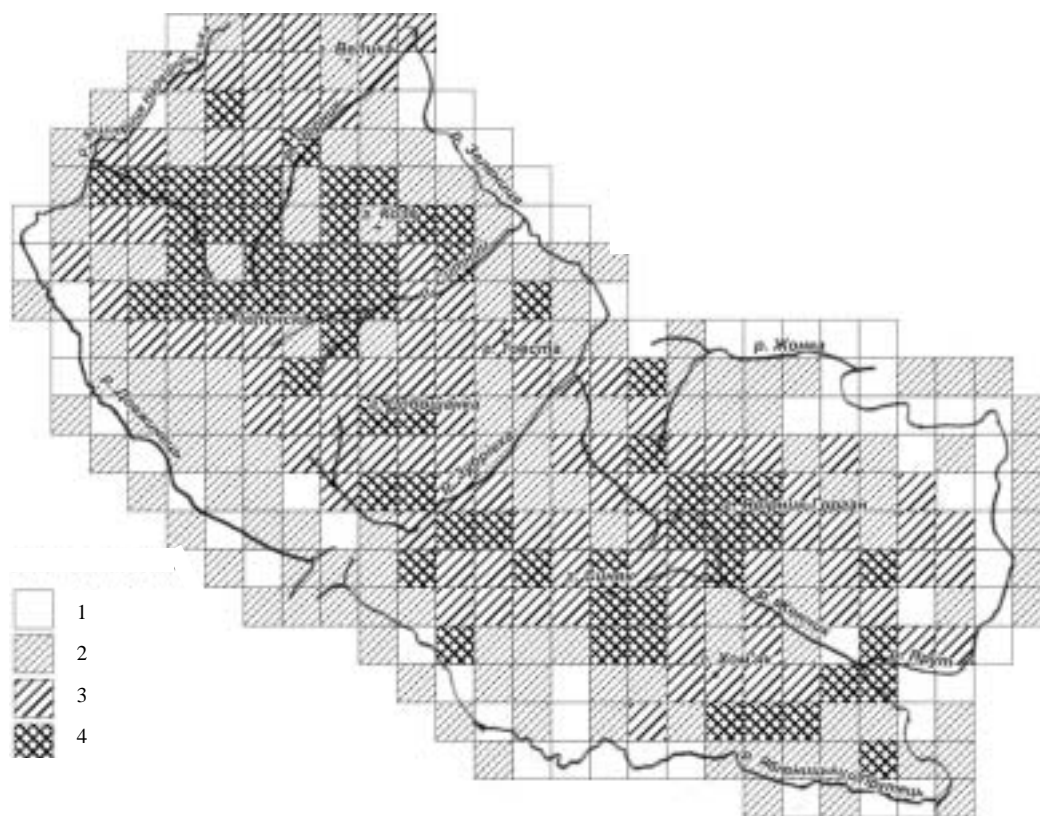

Рис. 2. Вертикальне розчленування південної частини межиріччя Прута–Бистриці–Надвірнянської: 1 – 0–200; 2 – 200–300; 3 – 300–400; 4 – 400 і >.

дена відкладами стрийської світи, для якої характерне домінування пісковиків. У масиві г. Козя схили не дуже відрізняються від схилів у масиві г. Великої та в середньому мають крутість 35° . Масив г. Товстої у північній частині утворений відкладами стрийської світи, схили тут мають крутість до 35° , а південна частина складена відкладами, які більше піддатливі до ерозії діяльності, крутість тут дещо менша (до 30°).

На хребті Синяк–Хом'як північно-східні схили дещо крутіші, ніж південно-західні, їхня крутість становить 40° . У вибоках річок на північно-східних схилах крутість збільшується до 45° , а на деяких ділянках – до $65\text{--}70^\circ$, саме на них поширені обвальні процеси. Південно-західні схили дещо пологіші – 30° і менше.

На хребті Явірник значення крутості схилів коливаються найбільше. Зокрема, привершинні ділянки північно-східних схилів у деяких місцях мають вигляд відвісної стіни, у більшості місць крутість становить 70° . У цій же привершинній ділянці південно-західні схили мають крутість до 45° . Униз до підніжжя схилу крутість південно-західного схилу становить до 20° , а на північно-східному схилі в середній частині зменшується до 35° .

Отже, південна частина межиріччя Пруту–Бистриці–Надвірнянської займає площу близько 458 км^2 . Найбільшим за площею є гірський масив Довбушанки (105 км^2), абсолютні висоти в якому досягають $1\,755$ м н. р. м. (г. Довбушанка), а площа дрібніших масивів – 25 км^2 . Загальна довжина річкової мережі на території досліджень становить $358,3$ км. Середнє значення показника горизонтального розчленування – $1,13\text{ км/км}^2$, найбільше – $3,4\text{ км/км}^2$ у басейні р. Черник та у вибоках р. Пікун. Середнє значення глибини верти-кального розчленування становить 294 м/км^2 , у західній частині межиріччя зафіксовано більші значення глибини вертикального розчленування, ніж у східній. Найбільший показник – на північно-східному схилі г. Козя (560 м/км^2). Середня крутість схилів у південній частині межиріччя Пруту–Бистриці–Надвірнянської коливається від 30 до 40° , у привершинних ділянках гірських хребтів – $70\text{--}80^\circ$.

-
1. Кравчук Я.С. Інженерно-геоморфологічне картографування. – Львів: Світ, 1991. – 154 с.
 2. Спиридонов А.И. Основы общей методики полевых геоморфологических исследований и геоморфологического картографирования. – М.: Высшая шк., 1970. – 178 с.
 3. Спиридонов А.И. Геоморфологическое картографирование. – М.: Недра, 1985. – 184 с.
 4. Рудько Г.І., Кравчук Я.С. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 171 с.
 5. Цись П.М. Геоморфологія УРСР. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – 224 с.

**THE MORFOMETRICAL SPECIAL FEATURES OF THE RELIEF IN THE SOUTHERN PART
OF PRUT – BYSTRICA NADVIRNANSKA INTERSTREAM AREA**

A. Haratyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 4, UA – 79 000 Lviv, Ukraine*

The article describes in detail a relief of the southern part of Prut-Bystrica Nadvirnanska interstream area according to the morfometrical index (the area of the mountain massive, the slope bent, etc.). The analysis of the morfometrical index shows, that the middle-high mountain relief is a dominant in the interstream area. The middle-high relief is a main precondition of the morfodinamic processes, which are typical in the Scybovi Gorgany area.

Key words: interstream area, area, morfometrical index, the middle-high mountain relief, Scybovi Gorgany.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2005

Прийнята до друку 30.09.2005